

DHIMA YA USHAIRI WA KISWAHILI KATIKA KUELIMISHIA JAMII KUHUSU DEMOKRASIA

Joseph Nyehita Maitaria

Ikisiri

Makala haya yanafafanua dhima ya Ushairi wa Kiswahili katika kubainisha na kuelimishia jamii kuhusu masuala ya demokrasia. Ushairi kama kitengo muhimu cha fasihi, umekuwa ukitumiwa kuchochea usaili na tafakari kuhusu uhusika wa watu katika uongozi wa jamii. Aidha, umaarufu wake hautokani tu na maneno ya lugha iliyozoewa katika jamii bali kupitia kwa tamathali za usemi ambazo huhusishwa kwa makusudi katika ubebaji wa ujumbe unaowasilishwa. Hivyo, utanzu huu unakuwa ni nyenzo ya kuwaelekeza, kuwaelimisha na kuwazindua watu kuhusu uwajibikaji wa kushiriki na kuchangia kwa dhati katika masuala ya siasa na uongozi wa jamii. Katika miaka ya mwanzo mwanzo mwa 1960 hadi miaka ya 1990, serikali za mataifa ya Afrika Mashariki zimekuwa zikijitahidi kwa kiwango fulani lakini hazijaudhibiti mwafaka wa kuhusisha umma katika masuala muhimu ya kitaifa. Kutokana na mabadiliko asasi za jamii ya sasa, kumekuwa na mitazamo tofauti tofauti kuhusu falsafa na matarajio ya watu kuhusu uelekezaji wa maisha yao. Baadhi ya wanajamii wamekuwa wakisaili na kukemea baadhi ya vitendo hasi vinavyoshuhudiwa katika mfumo wa utawala uliopo katika jamii. Kadhalika, ushairi wa Kiswahili umekuwa ukiyabainisha na kuyafakari baadhi ya masuala hayo kwa jicho pekuzi. Kwa maana hii, suala la demokrasia linashughulikiwa katika makala haya kwa kurejelea baadhi ya mashairi ya Abdilatif Abdalla, Sauti ya Dhiki (1973), Alamin Mazrui, Chembe cha Moyo (1988) na Said Ahmed Mohammed, Jicho la Ndani (2002).

1.0 Utangulizi

Mataifa ya Afrika Mashariki yalipopata uhuru mwanzoni mwa miaka ya 1960, suala la demokrasia lilianza kushughulikiwa na watunzi wa fasihi, hususan ushairi wa Kiswahili. Kadhalika, maendeleo na ustawi wa lugha ya Kiswahili umekuwa ukienda pamoja na fasihi yake. Vivyo hivyo, ushairi wa Kiswahili umekuwa ukiendeleza na kustawisha matumizi ya baadhi ya vipengele vya lugha hiyo na kuyapigia darubini masuala muhimu ya kijamii, kiutamaduni, kisiasa na kiuchumi. Aghalabu, mawazo mazito yamekuwa yakiwasilishwa moja kwa moja au kwa kuchochea tafakari ya hadhira kusudiwa (Njogu na Chimera, 1999:196).

Kwa hivyo, ushairi kama kitengo cha fasihi ni taaluma ambayo inafungamana na nguvu au sheria zilizodhibiti jamii katika vipengele vyake vyote vya maisha (Noordin, 2007). Katika uwasilishaji, utanzu huu umekuwa ukijenga vichocheo vya kiusaili kuhusu masuala muhimu ya kijamii na yale yanayohusu utawala unaohusisha umma kwa jumla. Umaarufu wa ushairi wa Kiswahili hautokani tu kwa vipopo vya maneno au kauli zitumikazo kwa makusudi bali pia kupitia kwa namna ujumbe unavyowasilishwa na jinsi unavyoakisi hali halisi ya maisha ya watu (Mutembei; 2012; Wamitila, 2008). Aidha, kauli hizo teule za lugha

zinaufanya utanzu huu kuwa nyenzo muhimu ya kubainisha dosari 'zilizo dhinishwa' na baadhi ya viongozi wanaoshikilia kijiti cha uongozi katika taifa. Kwa ubunifu washairi wamekuwa wakibainisha uhalisi huo kwa namna mbili: kwa kutumia lugha inayoeleweka katika jamii na pia kuugubika ujumbe huo kupitia kwa lugha ya mafumbo (Wafula na Njogu, 2007). Hapa ieleweke kuwa malengo ya watunzi hawa si kuzua utata katika ujumbe unaowasilishwa bali ni kubainisha zaidi yale yaliyojengewa itikadi au sera batili. Matokeo ya uwasilishaji huo ni kujenga muktadha wa kuelekeza hadhira kutambua haki yao ya kushiriki kikamilifu katika maamuzi muhimu ya kitaifa yanayogusia maisha yao. Hivyo, mawazo ya wanajamii yanachongwa ili kufahamu yale yanayopaswa na yale yasiyopaswa kuwa nguzo au mihimili ya demokrasia katika taifa.

Mwanzoni mwa miaka ya 1960 hadi kufikia miaka ya 1990, mataifa ya Afrika Mashariki yamekuwa hayajaudhibiti mwafaka wa mfumo wa demokrasia (Odinga, 1968). Kutokana na mabadiliko ya kijamii, kisiasa na kiuchumi, watu wameibua mitazamo mbalimbali katika kukabiliana na dosari zinazolemaza mwafaka wa demokrasia unaoendelezwa katika utawala wa mataifa hayo. Katika miaka ya 2000, baadhi ya watu katika mataifa haya wamekuwa hawatosheki kuwa halaiki ya kutazama jinsi masuala ya demokrasia yanavyobinuliwa na baadhi ya wale waliovishwa majoho ya uongozi. Katika uhalisi huu, ushairi wa Kiswahili umekuwa ukibainisha kwa kuchochea tafakari katika bongo za watu ili kuweza kuchukua hatua ya kushiriki kikamilifu katika harakati za masuala muhimu ya kitaifa kwa kuzingatia demokrasia inayostahiki. Ushairi wa Kiswahili una watunzi anuwai ambao wameweza kubainisha vipengele mahususi katika kushughulikia suala la demokrasia kwa udhati wake katika jamii zao. Baadhi ya wasanii hao ni kama vile: M. S. Khatib, K. H. A Snow-White, S. A. Nabhany, W. Bin Wallah, A. Abdalla, A. Nassir, S. A. Mohamed, M. M. Mulokozi, K. K. Kahigi, B. Amana, D.P.B. Massamba, E. Kezilahabi, K. wa Mberia, A. S. Zakwany, A. Mazrui, miongoni mwa wengine.

2.0 Masuala ya Demokrasia katika Ushairi wa Kiswahili

Katika kushughulikia suala la demokrasia katika Afrika Mashariki, baadhi ya mashairi ya watunzi watatu ndiyo yatakayozingatiwa: Abdilatif Abdalla, *Sauti ya Dhiki* (1973), Alamin Mazrui, *Chembe cha Moyo* (1988) na Said Ahmed Mohamed, *Jicho la Ndani* (2002). Vipengele vya demokrasia vinavyohusishwa katika makala haya ni kama vile: suala la siasa, rasilimali ya taifa, uhusika katika masuala ya utawala wa taifa, uhuru wa kutoa maoni au kujieleza na haki ya kuwapo kwa vyama vingi katika taifa.

2.1 Suala la Siasa

Ushairi wa Kiswahili umekuwa ukibainisha kwa ubunifu namna mfumo wa kisiasa katika mataifa ya Afrika Mashariki ulivyokuwa umejengwa katika mazingira ya udhalimu na udikteta. Katika harakati za kupigania uhuru, baadhi ya viongozi walipaza sauti kuwa ni wateteaji wa maslahi ya wananchi. Kupitia kwa tamko hilo waliaminiwa na kupewa majukumu hayo katika mataifa husika. Katika muktadha huo, ujumbe unawasilishwa katika vitengo mbalimbali vya fasihi huweza kueleweka kwa kuzingatia mazingira halisi ya kijamii yaliyoibua sanaa hizo (Maitaria, 2012 na Nowotny, 1972). Kwa hivyo, ushairi wa Kiswahili ni zao la jamii na mawazo yanayowasilishwa huweza kutathminiwa na kufasiriwa katika miktadha ya kimaeneo, kihistoria na kiwakati. Baadaye watu hao walijawa kiburi kilichoelekezwa zaidi kwenye tamaa ya kujilimbikizia mali na wale waliomkweza walisahaulika. Shairi la ‘Mnazi: Vuta N’Kuvute’ katika *Sauti ya Dhiki* (kur. 17-22) linabainisha taswira hiyo ya kiongozi mwenye uchu wa kutaka kuendelea kushikilia uongozi na jitihada zake zipo katika kuipora raslimali ya jamii. Kulingana na mshairi, mwelekeo huo hauhimidiwi katika demokrasia iliyouhamasisha umma kujitolea kwa hiari kuupania na kuung’ang’ania ukombozi wa nchi yao kutoka kwa utawala wa mkoloni. Katika shairi hili, imetongolewa:

*ALII: Ndugu yangu ulo mnazini, wanitafuta balaa
Nakwambiya shuka tini, katakata wakataa
Wafanya ni masikani, mustarehe ‘mekaa
Utashuka au la? (ubeti wa 1)*

Mawazo hayo ya kutikisa mihimili ya demokrasia katika jamii yamewalishwa kwa taashira na taswira na kukaririwa zaidi kupitia kwa shairi la ‘Mamba’, *Sauti ya Dhiki* (uk. 10). Katika shairi hili inabainishwa namna kiongozi wa kiimla anavyotumia mabavu katika kuhakikisha kuwa ni yeye aliye mkuu na anayepata shibe yake. Mfumo huo wa utawala umefananishwa na ‘Mamba’ katika himaya za ‘mto’ na katakata hataki kuelekezewa kidole wala kupingwa kwa lolote. ‘Mamba’ au kiongozi huyo amekuwa akijiona kama mtu teule anayeweza kufananishwa tu na Mungu. Kwa hivyo, mtawala huyo amejenga kwa makusudi itikadi ya kuwaogofya wapinzani wake na watawaliwa kumwabudu. Mshairi anaukejeli uongozi huo dhalimu kwamba:

*Kuna mamba, mtoni metakabari
Ajigamba, na kujiona hodari
Yuwaamba, kwamba ‘taishi dahari (ubeti wa 2)*

Taswira ya kimaono inayobainishwa katika beti hizo ni ya kukatisha tamaa kuhusu mwafaka na demokrasia. Hata hivyo, onyo kali linatolewa kwa viongozi hao kuwa

utawala huo wa kimabavu hautadumu wala hautaendelea milele. Ingawa mwafaka wa demokrasia katika jamii uamegubikwa katika giza, matamaniao ya ufufuzi wa ndoto ya hapo awali bado ipo na inarindima katika mioyo ya watu. Kwa sababu siku itafika na udhalimu huo hautapata nguvu kikalio katika jamii. Hata hivyo, kinachoashiriwa na mshairi huyu ni kuwa, jamii hiyo tarajiwa kujengwa kwa juhudi za watu. Huo ni utabiri wa msanii huyu. Hata hivyo, haiyumkiniki ni lini mwafaka huo utapata nafasi katika jamii. Kulingana na mawazo hayo yanayowasilishwa ni kwamba, suluhu itapatikana wakati mzalendo atakaposhikilia hatamu ya uongozi. Swali hapa ni, mkombozi anayetarajiwa kuleta mabadiliko hayo ya demokrasia anahitaji kuwa na sifa zipi? Shairi la ‘Mkombozi’ katika *Chembe cha Moyo* (uk. 17) limebainisha baadhi ya sifa hizo katika ubeti ufuatao:

<i>Ni yule fahili</i>	<i>mwenye kujimudu</i>
<i>Aliye awali</i>	<i>haki kuabudu</i>
<i>Na yake amali</i>	<i>kuchocha shadidu</i>
<i>Watu kuidhidi</i>	<i>hii idhalali (ubeti wa 2)</i>

Hizo ni baadhi ya sifa za yule ambaye anatarajiwa kuivusha nchi kutoka kwa utawala dhalimu na kuwavusha wananchi katika sayari itaendeleza masuala ya demokrasia. Kadhalika, baadhi ya washairi wa Kiswahili wamekuwa wakibainisha namna baadhi ya viongozi wanavyotumia uwezo wao kudidimiza harakati za demokrasia katika jamii. Kutokana na yale yanayoshuhudiwa katika mataifa, wamekuwa wakiwafahamisha wananchi kuwa, viongozi hao dhalimu wamekuwa wakibuni itikadi ambazo zimelowesha akili za wananchi hadi kuwa wafuasi wasioweza kushikilia usukani wa maisha yao katika jamii. Baadhi ya wasanii hao wamemithilisha hali na ‘vinyago’ na ‘mabubu’. Kwa mfano, shairi la ‘Vinyago’ katika *Chembe cha Moyo* (kur. 20-21) limebeba ujumbe huo:

Na bado wakatufanya vinyago vya sarakasi
Wametuchezesha watumwa
Nyuso chafu kama kilabu
Tumecheka tukilia bila sababu
Mikono tukipepea kama madubu
Mpaka ...

Tumekuwa mabingwa wa mchezo wa mtumwa
Katika hili jukwaa la dunia

Katika muktadha wa ubeti huo, raia wamekuwa wakizubaishwa na kufumbwa macho kupitia itikadi za viongozi dhalimu. Kulingana na shairi la ‘Mayowe’ katika *Chembe cha Moyo* (uk. 57), wananchi wanapaswa kupiga kite ili kilio chao

kijulikane badala ya kustahabu kwa yale yanayoshudiwa katika jamii zao. Katika shairi hilo, wito wa shime unaotolewa:

*Mayowe niyapigayo
Ambayo yanihemeza
Sambe ni wayowayo
Kupungwa kanihimiza
Nafasi namba sinayo
Ni mpingu zaniumiza
Ndiyo mayowe kapaza
Uhuru kuunadia (Ubeti wa 1)*

Ingawa kuna haja ya kuyapigia upatu yale yanayoshuhudiwa katika jamii, wananchi wanahitaji kuzinduliwa ili kuyabaini masuala ya siasa na uongozi wa mataifa huru ya Afrika. Kwamba, misingi ya demokrasia inahitaji kusimikwa katika mioyo ya watu. Kimsingi, huo ndio msukumo ambao uliwashikamanisha watu kujenga maono ya uhuru katika enzi ya utawala wa mkoloni. Kwa hivyo, mfumo wa utawala uliopo katika matifa ya barani Afrika hauna tofauti na ule uliokuwapo wakati wa ukoloni (Fanon, 1977). Kwa wakati wa sasa, kama inavyobainishwa katika ushairi wa Kiswahili, hiyo ni demokrasia ‘bandia’ katika uhalisi wake unaofumba macho ya watawaliwa. Hali hiyo imekaririwa kwenye shairi la ‘Labda’ katika *Jicho la Ndani* (uk. 13):

*Lakini leo, leo hajua hakika
Hakika hajapata kuwa:
Hajazaliwa
Hajakua - DEMOKRASIA! (Ubeti wa 3)*

Kutokana na madondoo hayo, hali halisi ya siasa iliyobatiliswa katika jamii imebainishwa kwa kuzingatia kauli teule zilizojenga taswira ya kimaono na ya kihisi. Taswira hizo pamoja na kauli za sitiari zinachangia katika kuifanya hadhira au jamii inayokusudiwa kuingia katika hatua nyingine ya usaili na tafakari. Matarajio ya mshairi kuwa hadhira itachukua hatua ifaayo katika kuisaka demokrasia iliyonyimwa nafasi ya kuchipuzi na kuelekeza masuala muhimu ya taifa. Mifano mingine ya mashairi inayoweza kutumiwa kubainishia hali ilivyo katika jamii na hatua zinazopaswa kuchukuliwa na wananchi ni kama vile: ‘Bara Jengine’ katika *Bara Jengine* (Mberia, 2001:10-16), ‘Ewe Sarahangi’ katika *Sikate Tamaa*, (Mohamed, 1980:2), ‘Unafiki’ katika *Malenga wa Ziwa Kuu* (Wallah, 1994:46), ‘Upinde wa Mvua Kugeuka’ katika *Kunga za Ushairi na Diwani Yetu* (Mulokozi na Kahigi, 1979:106-107) na ‘Wenda-Wazimu Kongo’ katika *Msimu wa Tisa* (wa Mberia 2007:19-21).

2.2 Rasilimali ya Taifa

Katika misingi mwafaka ya demokrasia, rasilimali ya taifa huwa ni tunda la kuwafaidi watu wote bila kujali rangi, kabila au tabaka la mtu kulingana na washairi wa Kiswahili, hayo ni mambo ambayo yanahitaji kupigwa darubini na kuzikwa katika kaburi la saha. Iwapo suala la demokrasia halijazingatiwa ipasavyo, wanaokuwa vizingiti ni baadhi ya watu na hasa wenye nguvu au tabaka la juu linalohodhi rasilimali iliyopo na nyenzo za uzalishaji mali katika jamii. Kulingana na Mwamzandi (2002:162), ‘mnazi’ ni taashira ya uchumi na nyenzo muhimu katika uzalishaji mali. Kadhalika, mnazi unaashiria pahala pa cheo na shibe kwa wenye uwezo. Hao ni pamoja na kina Badi ambao, kutokana na shibe hiyo, huwa hawajali sana yale yanayosemwa na watawaliwa au walio chini.

Hali hiyo huweza kujenga mazingira yasiyokuwa na mwelekeo wa matumaini katika jamii ya sasa. Kwa hivyo, jamii huenda isiwe na utangamano unaostahili. Matatizo yanayosababishwa na baadhi ya wanajamii kubinafsisha rasilimali ya taifa yamesawiriwa katika ushairi wa Kiswahili. Shairi la ‘Mnazi: Vuta N’kuvute’ katika *Sauti ya Dhiki* (Kur. 17-22) limebainisha mikiki na mivutano baina ya wenye nguvu za kiuchumi na wale ambao wameambulia patupu katika kuonja tamu ya matunda ya uhuru. Katika shairi hilo, kuna wahusika wawili Badi na Alii. Hao wametumiwa kuashiria au kuwakilisha matabaka mawili: tabaka la watawala na tabaka la watawaliwa. Tabaka la watawaliwa linahisi kunyanyaswa katika misingi potofu ya kidemokrasia. Katika shairi, Alii anahisi ananyanyaswa na anamlalamikia Badi kuhusu ujanja uliotumika katika ugavi huo kama inavyodokezwa:

*ALII: Pamoja tulipokuwa, vyetu tukivitunganya
Jambo moja hugunduwa, ulokuwa ukifanya
Hukuwa kinipa sawa, wakati wa kugawanya
Changu kunipokonya (Ubeti wa 21)*

*Kwa kuwa ni haki yangu, sitahayari kuudai
‘Tatumiya nguvu zangu, madhali ningali hai
Nilipate fungu langu, japo kwa ghali bei
Nawe hapo uwe hoi (Ubeti wa 33)*

Katika beti hizo mbili, mhusika Alii anafahamu kuwa mizungu imetumiwa katika kumwondoa kimabavu na kwa makusudi katika kufaidi matunda adimu ya uhuru au rasilimali ya taifa. Ujanja au udanganyifu unaotumiwa na baadhi ya viongozi ‘bandia’ unafahamika na watawaliwa. Onyo linalotolewa kupitia kwa mshairi huyu ni kuwa, wale walio au wanao hodhi rasilimali ya taifa wasidhani kuwa umma haufahamu vitimbi hivyo. Kadhalika, rasilimali ya taifa haipaswi kuwafaidisha watu wachache (Mulokozi, 1978 na Eagleton, 1972). Iwapo

demokrasia haikuzingatiwa katika mwafaka huo, ni sababu tosha ya kuwafanya watu kuidai haki yao bila kujali litakalotokea katika nchi. Mikwaruzano au makabiliano baina ya makundi hayo mawili (watawala na watawaliwa) yatasambaratisha uchumi na maendeleo katika jamii. Hivyo, taifa haliwezi katu kusimama au kujengwa iwapo wananchi hawatazungumza kwa pumzi moja. Taifa linalosawiriwa hapa ni lile la mwenye nguvu mpishe lakini yule asiye na nguvu huenda akapanga mikakati ya kuidai haki yake. Mawazo hayo pia yameendelezwa na kukaririwa zaidi kwenye shairi hili kwamba, subira ina kikomo. Kwa sababu, mtu hawezi kuendelea kutumia nasaha za utu kwa yule asiyesikia au asiyejali. Kwa ufafanuzi zaidi wa hatua inayopaswa kuchukuliwa katika harakati ya kuidai haki, msanii wa shairi la ‘Hasira Hasara?’ Katika *Chembe cha Moyo* (uk. 23) amefahamisha kuwa:

*Ndipo Hasira nikasujudia
Hasira ya myake nilokuvumbika
ulojaa hari isoburudika
uje uongoe pa mwisho kufika
unipe mahali pahali palipo laika
na kunizimia kiza cha miaka
Kiza cha maisha kilotapaka (Ubeti wa 2)*

Katika ubeti huo, mshairi amebainisha kuwa endapo rasilimali ya taifa haitawafaidisha watu wote, huenda mikakati ikapangwa bila ya kujali kitakachotokea. Kadhalika, wale wachache wenye uchu wa kuhodhi rasilimali ya taifa wamemithilishwa na ‘mafunza’ wanaopanga ‘njama’ ya kuwasilisha walio wengi katika jamii. Hili limedhihirishwa kwa uwazi katika shairi la ‘Kula Njama’ katika *Chembe cha Moyo* (kur. 44-47). Kwa wale waliopata shibe kutokana na rasilimali ya taifa hutoa kauli za kuwapumbaza watu:

*Kwamba mwenyewe Mungu Mwenyezi
amepanga kwa yake mapenzi
iwe vivi ilivyo, katika yake enzi?
Mwenye kupata apate
Mwenye kupatwa apatwe? (Ubeti wa 3)*

Swali ambalo linaweza kuchochea akili ya msomaji ni kuwa: ‘Kupata na kukosa’ kumepangwa na Mwenyezi Mungu au kwa uelekezi wa tamaa ya baadhi ya wanajamii? Katika muktadha huo, wanaopanga vilinge na njama hizo huwaingiza wenzao katika dhiki ya ulitima. Mawazo hayo yanapatikana pia kwenye shairi la ‘Wapenda Haki’ katika *Jicho la Ndani* (uk. 51). Kwa sababu, wenye mwelekeo wa tamaa ya kibinafsi huwa:

*Wameavywa hisi wapenda haki
 hisi zao hazishiki
 wasiwasi hawaweki
 wao mbele hushakiki
 Mpaka jasho lao ligeuke haki! (Ubeti wa 1)*

Ubeti huo, umesawiri makundi mawili ya watu: wale wanaozingatia haki na wale wanaoiponda mihimili ya demokrasia. Kinachodhamiriwa kupongezwa ni ule mwafaka wa demokrasia kutendeka au kuzingatia haki katika jamii. Kwa wale wenye uchu wa rasilimali ya jamii huweza kumithilishwa na watu wabaya kama vile wevi, waporaji au majambazi kwenye shairi la ‘wevi’ katika *Jicho la Ndani* (uk. 73).

2.3 Uhusika katika Masuala ya Utawala

Taifa lililojengwa katika misingi ya kidemokrasia huhakikisha kuwa, kila mtu ana haki ya kushiriki katika masuala muhimu yanayohusu mkondo wa maisha yao, hususani utawala wa nchi. Mwafaka huu wakati mwingine hukiukwa na baadhi ya watawala na kwa kiasi fulani na watawaliwa. Ushairi wa Kiswahili umekuwa ukitoa mwelekeo huo unaopaswa kuzingatiwa katika jamii. Kwamba, mtu ana mchango muhimu katika maendeleo na ustawi wa taifa. Kwa mfano, shairi la ‘Mwwerevu Hajinyowi’ katika *Sauti ya Dhiki* (uk. 27) limemsawiri kiongozi mwenye matakuro na kiburi. Kiongozi huyo mwenye kujigamba hataki katu kutilia maanani ushauri unaotolewa na umma. Kwa sababu hiyo, amejenga vizingiti au ukuta baina yake na watawaliwa. Kwa hivyo, uongozi wa nchi umethibitiwa na mtu mmoja kama vile ilivyo katika utawala wa kidikteta. Kulingana na mshairi, kiongozi wa busara anahitaji kushirikisha mawazo ya watawaliwa katika masuala ya uongozi. Kwa mfano, baadhi ya viongozi hujichukulia kuwa ndio werevu zaidi na wengine wote huwa hawafai. Kwa wale wanaotambua dosari katika uongozi huo, wanapojaribu kutoa kauli au maoni ya uelekezi, huchukuliwa kuwa ni wasaliti au wenye tamaa ya uongozi uliopo. Kwa hivyo, hukamatwa na hufungwa katika magereza. Kwa wito wa shime, shairi hilo limesawiri.

*Kila mwenye kukuonya, uiwate ndiya mbovu
 Huchelewi kumminya, kumvunda zake mbavu
 Ungajidai mwerevu, hutajinyowa mwenyewe (Ubeti wa 5)*

Kadhalika, wazalendo ambao hujitwisha jukumu la kutoa ushauri wa kuhusu utawala wa nchi hujikuta wamefukuzwa katika nchi zao. Mawazo hayo yanapatikana pia kwenye shairi la ‘Kizuizini’ katika *Chmbe cha Moyo* (uk. 27). Katika shairi hilo, madhila na dhiki yasiyomithilika wanayopatikishwa wale

wanaojitolea kurekebisha dosari zilizopo katika nchi yameweza kubainishwa. Kwa mfano, madhila wanayopatikishwa huko kizuizini au gerezani ni kama:

*Nikiwa na njaa na matambara mwilini
nimehudumika kama hayawani
Kupigwa na kutukanwa
kimya kama kupata kwa shetani
Nafasi ya kupumzika kwa shetani
ya kulala hakuna
ya kuwaza hakuna
Basi kwani hili kufanyika
Ni kosa gani lilotendeka
Liloniletea adhabu hii isomalizika (Ubeti wa 1)*

Katika ubeti huo, linalosailiwa katika ujumbe unaowasilishwa ni: kutoa mawazo ya uelekezi kwa taifa ni kosa? Isitoshe, viongozi hawapaswi kujichukulia kuwa miungu wadogo katika sayari au taifa hili. Hapa ieleweke kuwa wanaotoa mawazo hayo wanapaswa kutambuliwa kama wazalendo wanaotaka mwafaka wa demokrasia ili taifa liweze kudumishwa. Matatizo ya kisiasa yanapokithiri, taifa linakuwa linaathirika kiuchumi na pia hukosa amani. Isitoshe, wananchi hukosa mwelekeo wa kukabiliana na matatizo yanayowasibu kama inavyobainishwa kwenye shairi la ‘Wasafiri Tuamkeni’ katika *Sauti ya Dhiki* (kur. 67-68):

*Ni ndiya yenye msitu, na mirefu miti yake
Imejaa nyama mwitu, kila mmoja na pake
Na wakionapo kitu, ni lazime wakishike
Huu ndiwo mwanzo wake, siwo mwisho wa safari (Ubeti wa 4)*

Licha ya kwamba shughuli za demokrasia ni wajibu wa kila mtu, kuna baadhi ya watu katika jamii wanaochelea kutoa mchango wao kutokana na vitisho vinavyotolewa. Watu kama hao wanapaswa kuzinduliwa kwa kufahamishwa kuhusu mwafaka wa demokrasia katika nchi. Shairi la ‘Muosheni’ katika *Sauti ya Dhiki* (Kur. 75-76) limetoa uelekezi kwamba:

*Muosheni, alele haamshiwe
‘Simukhini ni haki yake napewe
Muosheni, aozapo swafi awe (Ubeti wa 5)*

Ubeti huo hapo juu unafahamisha kuwa, raia ambao wanaelewa haki ya kidemokrasia wanapaswa kuwazindua wenzao kwa upendo. Katika muktadha huo, nchi kama chombo inahitaji juhudi za kila raia, awe ni kiongozi au mtawaliwa.

Kwa kuzingatia hayo, demokrasia katika nchi itakuwa imejengwa katika ngome imara isiyotetereka.

2.4 Uhuru wa Kutoa Maoni au Kusema

Katika nchi ambayo inazingatia demokrasia, kila mtu ana haki ya kubainisha fikra zake pasi na kuwekewa vikwazo. Fikra hizo kama maoni, huweza kuwa za kukashifu utawala uliopo kwa malengo ya kuuelekeza (Kezilahabi, 1977). Iwapo utawala wa nchi hautoi fursa hiyo adimu kwa raia wake ili kutoa mawazo ya kuchangia namna utawala unavyoweza kuendesha; wanaotoa mchango huo adimu huweza kusingiziwa uchochezi au usaliti. Ni katika mazingira hayo ambapo ushairi wa Kiswahili hutoa maelekezo ya kuzingatia haki za demokrasia. Shairi la ‘N’shishiyelo ni Lilo’ katika *Sauti ya Dhiki* (kur. 1-4) limehimiza umuhimu wa kuwasilisha hisi au kusema kwa ujasiri yaliyo moyoni bila hofu kwa sababu ni haki ya kidemokrasia. Katika taifa ambalo halizingatii mwafaka huo mhusika hukemewa, kukashifiwa au hata kufungwa kama inavyoolezwa hapa:

*Kweli ilipowatoma, kama desturi yake
Wao wakaona vyema, afadhali wanishike
Wanishike hima hima, hima ndani waniweke
Ngomeni n’adhibike, nijute kusema kweli (Ubeti wa 6)*

Mawazo hayo pia yameendelezwa katika shairi ‘Siwati’ katika *Sauti ya Dhiki* (uk. 9). Kinachozingatiwa hapa ni kwamba, hakuna ubaya katika kubainishwa hisi za mtu katika mazingira ya demokrasia. Taifa linalosawiriwa katika shairi hilo ni lile lisiloheshimu mawazo ya watu. Vinginevyo, watu wataugeuza ukweli na kuzingatia uongo. Hii ndiyo sababu, shairi la ‘Hakuna yeyote’ katika *Chembe cha Moyo* (uk. 40) limebainisha kuwa, utawala ambao haujajengwa katika misingi ya demokrasia katu hauruhusu umma kunena yale ya halali au kweli, kama inavyobainishwa katika ubeti ufuatao:

*Kutoka hapa nilipo
Mpaka kule nionapo
Hakuna yeyote ...
mja hayupo (Ubeti wa 1)*

Ujumbe katika beti zilizodondolewa ni wa kukatisha tamaa kwa kiwango fulani. Kwa hivyo, demokrasia ya kuwasilisha fikra za watu haipo katika jamii. Kadhalika, shairi la ‘Mshenzi’ katika *Jicho la Ndani* (kur. 10-11) limesawiri kejeli zinazoelekezwa kwa wale wanaopigania haki ya kidemokrasia katika taifa. Kwa yule ambaye anataka sauti yake isisikike hujikuta anakashifiwa na

anasheshehenezwa matusi. Baadhi ya kashifa hizo si ngeni kwa wazalendo na kilio chao kimesawiriwa kwa kauli ya kwanza kama ifuatavyo:

*Mshenzi mimi
ndiyo mshenzi!
mjinga mimi,
mpumbavu n'naungama
nikujua mstari mwembamba
baina ya ushenzi
Na ustaarabu! (Ubeti wa 1)*

Kutokana na hayo yaliyowasilishwa na watunzi wa ushairi wa Kiswahili ni kwamba, demokrasia ya kutoa mawazo isipozingatiwa, uongozi wa kinafiki ndiyo utakaotawala na watu watabaki kuomboleza. Hata hivyo, watunzi wa utungo huu wanatoa matumaini kwamba, iko siku ambapo umma utatawaliwa kwa misingi ya demokrasia. Kiumbi cha demokrasia kitatawala, la sivyo watu watahamasishana wao kwa wao na kukataa madhila wanayopatishwa kupitia kwa mfumo dhalimu uliopo.

2.5 Haki ya kuwepo kwa Vyama vingi vya Kisiasa

Katika harakati za kuundoa utawala wa ukoloni, wenyeji wa mataifa ya Afrika Mashariki waliweza kuzika tofauti zao za kibinafsi ili kuweza kuungana na kuuporomoshwa mfumo huo wa kiutawala. Kwa mfano, nchini Kenya, watu walikishangilia chama cha KANU ambapo kiongozi wake aliteuliwa ili kushika hatamu za uongozi. Hakikupita kipindi kirefu, watu wakagundua ya kwamba, maslahi yao hayazingatiwi. Ni katika mazingira hayo ambapo vyama pinzani vilizuka. Vyama hivyo, kama vile KPU, vilianza kusaili udhalimu wa mfumo wa utawala uliokuwapo (Chacha, 1992). Viongozi hao ambao walikuwa na ujasiri walituhumiwa, waliteswa na walifungwa. Hiyo haikuwa demokrasia ambayo iliwapa watu ilihamu na matamano ya kuuondoa mfumo wa utawala wa kikoloni. Uhalisi huo ndio uliozaa baadhi ya tungo zinazopatikana katika baadhi ya ushairi sasa wa Kiswahili.

Katika muktadha wa Afrika Mashariki uhuru ulipopatikana, baadhi ya viongozi wa mataifa hayo wamekuwa wakiendeleza mfumo wa utawala uliokuwepo wakati wa ukoloni ambapo masuala ya maongozi yaliyozingatia demokrasia hayakupata nafasi. Kwa kuelekeza zaidi jamii, washairi wa Kiswahili wamekuwa wakiwahimiza watu kushirikiana ili demokrasia ilitawale na matokeo yake yatakuwa ni kuufurahia uhuru uliopo kwa manufaa ya wote. Mafanikio hayo yatakuwa ni hatua kubwa katika masuala utawala wa mataifa hayo. Kwa mfano, kuna haja ya kuwepo au kuundwa kwa vyama vingi vya kisiasa endapo wananchi

hawaridhishwi na utawala uliopo. Shairi la ‘Mnazi: Vuta N’kuvute’ katika *Sauti ya Dhiki* (kur. 17-22) linaashiria chanzo cha kuundwa kwa vyama vingi vya kisiasa kama inavyosariwa hapa:

*ALII: Ndugu ulo mnazini, wamtafuta balaa
Nakwambiya shuka tini, katakata wakataa
Wafanya ni masikani, mustarehe ‘mekaa
Utashuka au la? (Ubeti wa 1)*

Katika ubeti huo, msanii amedhihirisha vitimbi ambavyo hufanywa na baadhi ya viongozi pindi wanaposhika hatamu za uongozi. Huo ni utawala wa kidikteta ambao haujajikita katika mwafaka wa demokrasia. Kwa mfano, punde uhuru wa nchi (ya Kenya) ulipopatikana, moyo wa kizalendo uliwafanya watu kuwa na ari ya kushirikiana lakini mwafaka huo ulikuwa wenye dosari au haukuzingatiwa. Makubaliano ya ushirika huo umedhihirishwa katika ubeti ufuatao:

*ALII: Kushirikiana nawe, ni kweli nilikubali
Bali ulianza wewe, ya kwenenda ndiya mbali
Kulengana mimi nawe, haoni ni afadhali
Kuliko kuwa wawili (Ubeti wa 2)*

Kadhalika, ubeti huo unafafanua kiini au sababu ya watu kuunda vyama pinzani. Hiyo ni haki ya kidemokrasia na wala si kosa. Alii, kama mwakilishi wa chama ambacho hakijakita mizizi, alikabiliwa vikali na Badi, ambaye ni mwakilishi wa chama chenye uwezo wa kiuchumi. Badi anajiona kama mamba (Taz. Shairi la ‘Mamba’ katika *Sauti ya Dhiki* (uk. 10). Mawazo yanayowasilishwa katika shairi la ‘Mnazi Vuta N’Kuvute’ na lile la ‘Mamba’ ni kwamba, huyo ‘mamba’ anaweza kuondolewa kwa nguvu iwapo ‘samaki’ wengine wataungana kupigania haki yao ya kidemokrasia. Kukithiri kwa dhiki katika taifa kutokana na utawala usiofaa. Aidha kiistiari, mawazo hayo yamewasilishwa kwenye shairi la ‘Usiniuwe!’ katika *Sauti ya Dhiki* (Kur. 51-55). Uhalisi huo pia umewasilishwa kwenye shairi la ‘Kula Njama’ katika *Chembe cha Moyo* (uk. 44-47):

*Haiwezekani unaniambia?
Usiwache badala yao ikule njama!
Risasi ile iliyokutoboa mwili mzima
Tulipangiwa mimi na wewe,
Tangu mwanzo wa mfumo huu. (Ubeti wa 4)*

Kinachotambuliwa katika dondoo hili ni kwamba, raia huwa tayari wameung’amua na wameshuhudia ujanja na udanganyifu wa chama kimoja

ambacho kilikiuka mwafaka uliotarajiwa kuwapo. Kwa hivyo, watu wanapohamasishana huweza kuunda chama au vyama pinzani. Katika mazingira hayo, watu wanaweza kutetea haki yao hata kama njia yenyewe itakuwa ngumu na yenye kuhatarisha maisha. Ujumbe huo umedokezwa kwenye shairi la ‘Wasafiri Tuamkeni’ katika *Sauti ya Dhiki* (uk. 67-68):

*Kusafiri ni lazima, tukitaka tusitake
Wale waliyo wazima, maguu nayanyosheke
Na aliye na kilema, na abebwe na wenzake
Huu ndiwo mwanzo wake, siwo mwisho wasafari* (Ubeti wa 11)

Mawazo hayo yanayohusu kutositisha harakati za demokrasia pia yamewasilishwa kwenye shairi la ‘Kesho’ katika *Jicho la Ndani* (uk. 79). Katika ubeti huu, mshairi anaihimiza jamii mbinu mpya katika kusuluhisha matatizo yaliyopo. Mshairi ametongoa:

*Iwapo leo ‘meganda la sawa tulitakao
Iwapo shida ‘meganda hazitoki kwa koleo
Iwapo siku zenenda bila ari na kamio
Iwapo dogo lashinda kubwa latupiga ngeo
Iwapo twa ‘cha kuvunda mawiwa ya tegemeo
Kesho litakuwa lipi? (ubeti wa 1)*

Katika ubeti huo, mshairi anaisihi jamii kuzingatia nyenzo zifaazo katika kukabiliana na matatizo yaliyopo. Kwa hivyo, chama kilichopo kimeshindwa, hivyo kinaweza kukipisha chama kingine kipya.

3.0 Hitimisho

Makala haya yamehakiki baadhi ya mashairi ya Kiswahili kama chombo cha kubainishia na kuelimishia jamii kuhusu masuala ya demokrasia kwa wakati wa sasa. Katika mashairi yaliyozingatiwa wasanii wamekuwa wakiwasilisha kwa ubunifu masuala halisi ya demokrasia kulingana na tajiriba au mchomo walionao. Hii inatokana na kauli za kitamathali zinazotumika kuhusu masuala ya kidemokrasia katika jamii husika. Tungo za ushairi wa Kiswahili hutumia kauli hizo ili kubainisha tajiriba ya watu inayotokana na uhalisi wa maisha ili kujenga muktadha wa tafakari. Kwa kuzingatia yale yanayowasilishwa katika ushairi wa Kiswahili, hadhira hujengewa chachu ya kufafanulia masuala ya demokrasia katika jamii inayozingatiwa mahususi. Ingawa ushairi ni kazi ya kubuni, chemichemi yake hutokana na mazingira halisi ya jamii iliyowazaa na kuwalea wa wa ushairi wa Kiswahili. Kwa hivyo, dhima ya ushairi wa Kiswahili, kama vile ilivyo fasihi yoyote ile, ni kuhifadhi mwafaka wa mambo muhimu yanayotokea na

kutendeka katika jamii. Kinyume na ushairi wa kikasuku, mifano ya mashairi iliyotumika katika makala haya ni ile inayochochea usaili na tafakari. Isitoshe, tafakari na tathmini zinapozingatiwa, hadhira hupata maelekezo muhimu ya kufahamu kuhusu hatua inayopaswa kuchukuliwa ili kurekebisha dosari zinazodidimiza harakati za mwafaka wa demokrasia katika jamii ya sasa. Katika muktadha wa mashairi teule yaliyozingatiwa, watunzi hao wa ushairi wa Kiswahili ni wazalendo wenye maono, walimu na wanafalsafa waliobobea katika harakati zinazopaswa kuzingatiwa katika ujenzi wa demokrasia inayostahili katika mataifa ya Afrika ya Mashariki.

Marejeleo

- Abdalla, A. (1973). *Sauti ya Dhiki*. Nairobi: Oxford University Press.
- Chacha, N. C. (1992). *Ushairi wa Abdilatif Abdalla: Sauti ya Utezezi*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Eagleton, T. (1972). *Marxism and Literary Criticism*. London: Methuen and Co. Ltd.
- Fanon, F. (1977). *The Wretched of the Earth*. New York. Grove Press Inc.
- Kezilahabi, E. (1977). 'Mashairi ya Kiswahili', katika Topan, F. M. (Mh.) *Uchambuzi wa Maandishi ya Kiswahili* (Kitabu cha Pili). Nairobi: Oxford University Press. .
- Maitaria, J. N. (2012). 'Uanishaji wa Ushairi wa Kiswahili: Dhima ya Methali', Tasnifu ya PhD, Chuo Kiku cha Kenyatta (Haijachapishwa).
- Mazrui, A. (1988). *Chembe cha Moyo*. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Mohamed, S. A. (2002). *Jicho la Ndani*. Nairobi. Longhorn Publishers.
- Mulokozi, M M. (1978). 'Ushairi wa Kikasuku', Katika KIOO CHA LUGHA (juzuu namba ngapi?). Dar es Salaam: Chama cha Kiswahili, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Mutembei, A. K. (2012). *Korasi katika Fasihi*. Dar es Salaam: TATAKI.
- Mwamzandi, I. Y. (2002). 'Majadiliano ya Tanzu katika Ushairi wa Kiswahili', katika Simala, K. I. (Mh.) *Utafiti wa Kiswahili*. Eldoret: Chuo Kikuu cha Moi.
- Njogu, K. na Chimera, R. (1999). *Ufundishaji wa Fasihi: Nadharia na Mbinu*. Nairobi: Jomo Kenyatta Foundation.
- Noordin, M. M. (2007). 'Mielekeo Mipya katika Ufundishaji wa Fasihi', katika Njogu, K. (Mh): *Kiswahili na Elimu Nchini Kenya*. Nairobi: Twaweza Communications.
- Nowotny, W. (1972). *The Language Poets Use*. London: The Athlone Press.
- Odinga, O. (1968). *Not Yet Uhuru*. Nairobi: Heinemann Educational Books.
- Taiwo, O. (2011). *How Colonialism Preempted Modernity in Africa*. Blomington: Indiana University Press.
- Wafula, R. M. na Njogu, K. (2007). *Nadharia za Uhakiki wa Fasihi*. Nairobi, Jomo Kenyatta Foundation.
- Wamitila, K. W. (2008). *Kanzi ya Fasihi: Misingi ya Uchanganuzi wa Fasihi*. Nairobi: Vide~Muwa.